

Med rötterna i jorden

Från början var det ett renodlat bondeparti. Men även om landsbygd och regionala frågor fortfarande är viktiga slåss Centern i dag också om städernas väljare. Partiet har flera gånger samarbetat med Socialdemokraterna, men under Maud Olofssons ledning är det borgerlig allians som gäller.

TEXT TORBJÖRN NILSSON

En centerpartist kan välja när partiets födelse ska firas. Lantbrukaren Carl Berglund i Gimmene (Västergötland) publicerade 1910 i sin tidning Landsbygden ett upprop om politisk samling för landets bönder. Bondeförbundet bildades formellt först 1913 och 1921 gick man samman med konkurrenten om böndernas gunst, Jordbrukarnas riksförbund. Namnet ändrades 1958 till Centerpartiet. Oavsett födelsedag har böndernas politiska organisering sina rötter i 1800-talets bondestånd och i tvåkammarriks-

intressen gentemot städernas. Både storföretagare och arbetarrörelse sågs som hot mot bondeklassen. Eftersom de andra partierna svek böndernas intressen behövdes ett självständigt parti, menade man.

Kampen om landsbygden blev hård. Godsägare och storfjordbrukare sympatiserade traditionellt med högern. Liberalerna hade starka fästen på landsbygden och Socialdemokraterna försökte organisera småbrukare och lantarbetare. Bondeförbundets framgång vilade på att man helhjärtat vände sig till jordbrukssamhället.

»Bonderörelsen hyllade livet på landet där man slapp modern kultur och stadens sociala misär.»

dagens Lantmannaparti. Böndernas inflytande kan också spåras i äldre svensk historia.

I början av 1900-talet hade industrialiseringen kommit en bra bit och städerna växt. Bonderörelsen hyllade livet på landet där man slapp modern kultur och stadens sociala misär. Förankringen i jorden ansågs göra bonden till samhällets stöttepelare. Plattformen för det nya partiet var jordbrukets och landsbygdens ekonomiska och sociala

Avgörande var också samarbetet med den framväxande producentkooperationen. Jordbrukare som producerade mejeriprodukter, kött eller spannmål gick samman i ekonomiska föreningar för att pressa ned kostnaderna och driva upp priserna. Liksom arbetarrörelsen utövade påtryckningar mot icke-fackanslutna arbetare kunde jordbrukare som stod utanför föreningsrörelsen straffas med tidningsannonser som brännmärkte

Axel Pehrsson-Bramstorp inspekterar grödan och vetet under semestern på sin gård i Södra Åby, Skåne, 1942. Bramstorp var Bondeförbundets partiledare 1934-49 och statsminister under några månader sommaren 1936.

»de osolidariska» eller bojkotter av högtidsdagar. Av staten anförtroddes föreningsrörelsen 1932 att ta in mjölkavgifter, vilket också bidrog till att driva in jordbrukarna i bonderörelsens ekonomiska gren.

Det formellt oberoende Riksförbundet Landsbygdens Folk kom att behärskas av bondeförbundare. Nio av tio riksdagsledamöter från partiet var jordbrukare. Med sina tentakler in i jordbrukarrörelsen fick partiet indirekt också starkt inflytande över den reglerade jordbruksnäringen, ett system som fortlevde till 1980-talet.

Partiets väljare drabbades hårt av jordbrukskrisen från 1920-talets slut. Att världsekonomin var i gungning efter börskraschen i New York 1929

gjorde inte saken bättre. Socialdemokraterna kom till makten med sin folkhemspolitik 1932, men behövde stöd från andra partier. Lösningen blev 1933 års krisuppgörelse med Bondeförbundet, som motståndarna ironiskt kallade för »kohandeln».

Socialdemokraterna övergav sin frihandelslinje och accepterade ett omfattande jordbruksstöd. Bondeförbundet å sin sida gick med på statliga insatser mot arbetslösheten. Under förhandlingarna ställdes partiledaren Olof Olsson i Kullenbergstorp åt sidan. Axel Pehrsson-Bramstorp tog över och fullföljde kohandeln med en koalition efter 1936 års val där han blev jordbruksminister.

Inom bonderörelsen fanns fortfa-

rande antidemokratiska strömningar. Parlamentarism och partiväsen kunde ses som hinder för nationens och modernare jordbrukets utveckling. Med krisuppgörelsen förlorade dessa krafter i inflytande. Samtidigt frodades en konservativ, bondetraditionalistisk syn på andra folkgrupper.

Bondeförbundets program från 1933 finns rasistiska tongångar: »Som en nationell uppgift framstår den svenska folkstammens [läs: bondeklassens] bevarande mot inblandning av mindervärdiga utländska raselement samt motverkande av invandring till Sverige av icke önskvärda främlingar.» Programmet speglar en tid då tanken om »den svenska folkstammens»

FAKTA Vem blir centerpartist?

● Gruppen jordbrukare har krympt ända sedan partiets bildande. Fortfarande är dock landsbygd och mindre samhällen partiets kärnområden, särskilt i Halland, Jämtland och på Gotland. 1970-talets framgångar i storstäderna har vänts till sin motsats. Bara ett par procent av storstadsborna röstar på Centerpartiet. Småföretagare är en viktig väljargrupp, kvinnor lika väl som män.

Valresultat och partiledare

BÄSTA VAL: 1973 (25,1 procent)

SÄMSTA VAL: 1998 (5,1 procent)

BÄSTA KOMMUN 2006: Robertsfors 28,1 procent

SÄMSTA KOMMUN 2006: Gällivare 2,6 procent

MEST LÅNGVARIGA PARTILEDARE: Axel Pehrsson-Bramstorp, 1934-49. Gunnar Hedlund, 1949-71. Thorbjörn Fälldin, 1971-85. Olof Johansson, 1987-98.

Axel Pehrsson-Bramstorp. Gunnar Hedlund.

Thorbjörn Fälldin. Olof Johansson.

värde var allmänt spridd, men också att tongångarna var särskilt gångbara inom bonderörelsen. Någon stor fråga var »rashygien» inte för partiet. Och de andra partierna var i stort sett lika avogt inställda till att ta emot judiska flyktingar från Nazityskland under 1930-talets slut.

Bondeförbundet ingick i andra ➤

Thorbjörn Fälldin utanför Barsebäcksverket 1976, året då Socialdemokraterna förlorade makten och Fälldin blev statsminister. Avskaffandet av kärnkraften var hans hjärtefråga, men för att hålla samman regeringen tvingades han acceptera att en andra reaktor laddades vid Barsebäcksverket.

OVE JONSSON/SYDSVENSKAN/IBL BILDBYRA

världskrigets samlingsregering. Bramstorp fortsatte som jordbruksminister medan partibrodern KG Westman innehade posten som justitieminister. Därmed kom han att leda ingreppen mot tyskkritisk press under krigsåren. Partiet slöt upp kring eftergifterna för Tyskland. Även efter krigsslutet kom Bondeförbundet att ansluta sig till den socialdemokratiska neutralitetspolitiken.

Partiet hade gärna velat behålla samlingsregeringen efter 1945. Samling över partigränserna väckte anklagning inom bondeleden. Under den nye partiledaren Gunnar Hedlund ingick man i en ny koalition med Socialdemokraterna 1951–57. Hedlund kom mycket bra överens med statsminis-

tern Tage Erlander. Jordbruksnäringen gynnades och så länge koalitionen höll kunde ingen annan regering bildas.

Högern och Folkpartiet hamnade i skuggan. Hedlund satt kvar som partiledare in i TV-åldern och blev folkkär. Inte minst för sitt kluriga språk: »Man

»Efter ytterligare ett svagt val fick en bitter Fälldin lämna sin post 1985.»

ska inte sälja skinnen förrän björnen är skjuten» och »Centerpartiet har velat och kommer alltid att vela» (även om denna förväxling mellan vilja och vela kan vara uppdiktad). Koalitionen sprack under pensionsstriden då partiet gick in för en mer individualiserad lös-

ning som bättre passade jordbrukarna och mindre företagare.

Hotet mot Bondeförbundet under 1950-talet var egentligen inte de andra partierna utan samhällsutvecklingen. Landsbygden avfolkades och partiets naturliga väljare flyttade in till städerna. Stödet minskade till 9,4 procent 1956. Efter långa och hårda diskussioner ändrades namnet 1958 till Centerpartiet. Intresset riktades mot bredare väljargrupper och man skulle bygga upp partiet också i städerna. »Partireformationen», som förändringen kallats, fick starkt stöd av en yngre generation fostrad i den breda ungdomsrörelsen, SLU, Svenska landsbygdens ungdomsförbund. Partiet inte bara överlevde utan inledde en lång framgångsperiod som stärktes ännu mer av »den gröna vågen». I 1973 års val röstade var fjärde väljare på Centerpartiet. Partiet som 1962 inte ens ställt upp i Stockholms kommunalval fick där 1973 14 procent av rösterna.

Centern blev landets näst största parti. Tidigare hade man undvikit beteckningen borgerlig; Hedlund och hans föregångare misstrodde högern. Samtidigt hade partiernas tidvisa samboende med socialdemokratin förargat Högern och Folkpartiet. Med Thorbjörn Fälldins tillträde 1971 tilltog kritiken mot socialdemokratin som ansågs ha socialistiska ambitioner. Genom så kallad mitsamverkan med Folkpartiet – 1973 hade det till och med varit tal om att slå samman partierna – blev Centerpartiet naturligt en del av en samlad borgerlig opposition.

Samlad, men inte enig. Vid det historiska valet 1976 förlorade Socialdemokraterna makten. Som företrädare för det största oppositionspartiet blev Thorbjörn Fälldin statsminister, par-

tiets första (om man undantar Bramstorpss »semesterregering» sommaren 1936). I många frågor kunde regeringen driva en gemensam politik, men kärnkraften splittrade. Fälldin hade starkt påverkats av kärnkraftskritikerna och för honom blev avskaffandet

av kärnkraften mycket viktigare än många andra frågor, närmast en fråga om liv och död. För att hålla samman regeringen tvingades han ändå acceptera att ett nytt kärnkraftverk laddades, vilket gjorde att han anklagades för svek.

Centern hade också hand om näringspolitiken i den borgerliga regeringen. Som en följd av krisen för varven, textilindustrin, stålindustrin och andra basnäringar pumpade industriminister Nils G Åsling in stora summor i statsstöd för att hålla uppe sysselsättningen. Också denna avvikelse från utlovad borgerlig politik vändes mot regeringen och i synnerhet Centern. Även om det var en fjäder i hatten att ha erövrat statsministerposten från Socialdemokraterna blev regeringsåren besvärliga. Vid 1982 års val var Centern nere i 15,7 procent, det sämsta resultatet sedan 1964.

Efter ytterligare ett svagt val fick en bitter Fälldin lämna sin post 1985. Efterträdare blev Karin Söder, landets första kvinnliga utrikesminister 1976–78, som nu också blev första kvinnliga partiledare. Söder var en stark förespråkare av social välfärdspolitik och en traditionell neutralitetspolitik. Hennes tid blev dock kort, på grund av sjukdom.

En ny kortvarig borgerlig regering tog vid 1991, men nu med svagare centerfärg än tidigare. Partiet fick nöja

Karin Söder blev 1985 Sveriges första kvinnliga partiledare. På fotot från 1979 ses Söder (till vänster) sätta upp en skylt inför kampanjen »Nej till kärnkraft».

sig med posterna för jordbruk, arbetsmarknad och miljö. Att regeringen gav klartecken till Öresundsbron ledde till att partiledaren Olof Johansson lämnade regeringen. Efter 1994 års maktskifte drev han på ett nytt samarbete med de regerande Socialdemokraterna.

Formen var ovanlig, partierna samarbetade om budgeten och om minskningen av försvaret och Centern hade politiska tjänstemän i regeringskansliet. Någon formell koalition var det dock inte. Väljarna belönade samarbetet med ett bottenrekord för partiet vid valet 1998, 5,1 procent. Med en påtaglig risk för att ramla ur riksdagen

skiftade man åter kurs, inte minst i och med Maud Olofssons tillträde som partiledare 2001. Flera företrädare för den tidigare samarbetslinjen med regeringen lämnade politiken.

Bondeförbundet/Centerpartiet har ofta anklagats för att sakna en sammanhängande ideologisk uppfattning. Att man inte omfattat någon av de klassiska ideologierna – socialism, liberalism, konservatism – är uppenbart, även om man kan hitta inslag av de två senare. Men ideologiska hållningar av annat slag har det funnits. Decentralisering har varit ett viktigt begrepp sedan 1960-talet, även ekologiska idéer har omfattats.

I och med samarbetet inom Allians för Sverige har de liberala dragen i partiets politik stärkts. Avregleringar inom arbetsrätten, införande av privata arbetsförmedlingar, större frihet för företagsamheten och en mer tydlig uppslutning kring EU har blandat 1970-talets gröna färg med blått. PH

Torbjörn Nilsson är professor vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.

ALL LÄSA En bonde blir statsminister (1998) av Thorbjörn Fälldin och Arvid Lagercrantz. Kvinnor som gjort skillnad: centerrörelsens pionjärer (2008) av Elin Larsson m fl.

I NÄSTA NUMMER Folkpartiet

Valaffischer från 1936, 1948, 1973 samt 2006. Efter valet 1936 fullföljdes »kohandeln», Bondeförbundets samarbete med Socialdemokraterna. 1943 lades Landsbygdspartiet till partinamnet Bondeförbundet för att locka väljare utanför bondeleden. Decentralisering har varit ett viktigt begrepp för partiet sedan 60-talet. Maud Olofsson tillträdde som partiledare 2001 och 2006 erövrade Allians för Sverige makten.